

СТАРИННИЯТ НЕСЕБЪР – МЕЖДУ СВЕТОВНАТА КУЛТУРНА ЦЕННОСТ И ТУРИСТИЧЕСКИЯ БИЗНЕС. ЕТНОГРАФСКО ИЗСЛЕДВАНЕ НА ЕДИН КОНФЛИКТ

THE ANCIENT CITY OF NESSEBAR BETWEEN THE OUTSTANDING UNIVERSAL VALUE AND THE TOURIST INDUSTRY. AN ETHNOGRAPHIC STUDY OF A CONFLICT

Ана Лулева

Abstract:

Since the mid-1950s the Ancient city of Nessebar has had the status of national cultural heritage; in 1983 it was inscribed in the World heritage list of UNESCO. The article makes an attempt to study the regimes of using of and living in the city - world cultural heritage in two different political and economic contexts. The pressure of the tourism industry on the value, which was visible even in the years of the late state socialism, became irresistible after 1989 in the context of the liberalised market economy, the interests of the private investors and the accepted as part of the "normal" market order corrupt practices of the institutions that are responsible for the safeguarding and management of the cultural heritage. The ethnographic study argues that intertwined in a Gordian knot around the central question for the residents of the ancient city of Nessebar, viz. the occupation of the city, which has been declared a world heritage site, are issues like trust and distrust in the institutions, the experience of abiding by formal and informal rules for operation with private property, the notions of social justice, local identity, the use of the cultural heritage as symbolic capital by different social actors and its transformation into economic one, with the conflicting interconnection between tourist industry and cultural heritage.

Key words: *cultural heritage, tourism, UNESCO, formality, informality.*

През ноември 2010 Несебър влезе в новинарските емисии със скандална новина. Жителите на града протестирали и направили жива верига и барикада в опита си да не допуснат разрушаване на незаконно издигнатите надстройки на няколко къщи и магазини в Стария град. Сигнало се до сблъсъци с изпратените сили на реда. Напрежението ескалира и в продължение на няколко дни в медиите се обсъжда опасността Старият град на Несебър да загуби статута си на световно наследство. Разпространява се и новината, че местните жители сами са пожелали това като са инициирали подписка за излизане от престижния списък на ЮНЕСКО; форумите се изпълват с коментари за и против местните, ЮНЕСКО, ценността на старините като национално богатство, използването им и пр. Този конфликт вече е част от миналото на града, но проблемите, които са в основата му, са все още нерешени и будят противоречивите и бурни емоции на местните жители. Защото засягат пряко техния начин на живот, собственост, настояще и бъдеще.

Посетих Несебър през май 2012 г. в опит да направя етнографско изследване на конфликта и да разбера от местните хора какво означава за тях да живееш в единствения български град, вписан в листата на ЮНЕСКО като световно наследство. Оказа се, че стъпвам на все още горещо място, където страховете и напреженията, породени от опасността да се предприемат някакви нови проверки за законността на недвижимата собственост на жителите на Стария град, се преливаха в емоционални обяснения за това как трябва да изглежда техният град, каква в действителност е била и кой е виновен за кризисната ситуация и какъв изобщо трябва да бъде нормалният социален ред.

Етнографското проучване показва, че около централния въпрос за жителите на Стария град на Несебър – обитаването на град, обявен за световно наследство, се преплитат в гордиев възел въпроси като доверието и недоверието в институциите, опита от следването на формални (законови) и неформални правила при експлоатирането на частната собственост в Стария град, представите за социална справедливост, локалната идентичност, чувството за отчуждаване от своя град, използването на културното наследство като символен капитал и превръщането му в икономически, конфликтната взаимовръзка на туристическата индустрия с културното наследство и пр.

Теоретична рамка

Изследванията на културното наследство са широко интердисциплинарно поле, в което се вписват изследвания на различни аспекти на културното наследство: от археологически и архитектурни, които третираят разкриването, реставрацията и консервацията на обекти, придобили статута на недвижимо културно наследство; правни – посветени на правните режими и съчетаването на универсалната нормативна рамка, зададена от конвенциите и свързаните с тях документи на ЮНЕСКО с местните национални норми; до географски и икономически, третиращи икономическите измерения и мениджмънта на обектите и превръщането им в обекти на туристическата индустрия.

Интересът на антрополозите към културното наследство първоначално произтича от близостта му с колективната/националната памет и културата на спомнянето, които са разглеждани във връзка с конструирането на колективни и национални идентичности (Gillis 1994; Лоуентал 2002). През последните две десетилетия се умножиха изследванията на културното наследство като бюрократичен и идеологически проект. Анализират се отделни случаи, които показват как глобалните универсални политики за опазване на културното наследство се реализират и имат последици в локални рамки. За етнолози и социални антрополози представлява интерес междуинституционалното взаимодействие - комуникацията между комисиите на ЮНЕСКО и националните бюрократични апарати, в резултат на което се пренася и интерпретира определена политика на локално ниво (Bendix 2007; Brumann 2012; Bendix & all 2012). В такава перспектива културното наследство се разглежда като арена на превръщането на културата в собственост (cultural propertization) и възниква въпросът как превръщането в наследство се съчетава с разкриването и използването на потенциала на културния ресурс и с последващите проблеми за правата на собственост и отговорност (Bendix & all 2012: 13). Антропологични трудове, базирани върху конкретни етнографски изследвания, показват как придобиването на статут на световно наследство и свързаните с това мерки за опазване на обектите се конфронтират с интересите и целите на различни местни агенти (Herzfeld 2009a). Налага се изводът, че универсалният режим на наследството (heritage regime), задаван от ЮНЕСКО, се превръща в множествени, различни режими на наследство на национално и локално равнище поради различията в работата на бюрокрацията, политическата история, опита от предишните режими за опазване на ценностите и различните стратегии за използването му (Bendix & all 2012).

За антрополозите културното наследство е преди всичко културна конструкция, която се създава в настоящето и отправя към миналото (Herzfeld 1991; Herzfeld 2009a; Gillis 1994). В такава перспектива то се определя като съвкупност от начините, по които избрани материални артефакти, природни обекти, спомени и традиции стават културни, политически и икономически ресурси за настоящето (Howard, Graham 2008; Kirshenblatt-

Gimblett 1995; Bendix & all 2012: 229). Установява се, че съдържанието, интерпретацията и репрезентацията на ресурсите на наследството се избират съобразно нуждите на настоящето и с оглед на въображаемото бъдеще (Herzfeld 2009a; Herzfeld 2009b). Изследванията на Ashgate group показват, че при културното наследство става дума не толкова за материалните артефакти и нематериалните форми от миналото *per se*, а по-скоро за значенията, които те носят или с които се свързват от общностите, както и репрезентациите, които се създават от тях. Редица автори подчертават динамичния характер, процесуалността на наследството и въвеждат понятието *heritag-isation*.

Интересът на антрополозите към социалните практики, свързани с културното наследство и действията „отдолу“, доведе до оформянето на ново направление в необятния поток от изследвания на културното наследство - т. нар. критични изследвания на наследството (*critical heritage studies*), което държи сметка за двете перспективи: официално санкционираните дискурси за наследството и свързаните с тях политики, институции и социални актьори, от една страна, и от друга - социо-културните практики и начините по които наследството функционира, възприема се и се използва на локално ниво.

Наследството не е есенциална категория, то не е статично, неизменно, съществуващо извън времето или само в измерението на вечността. Наследството се конструира социално, носи белезите на историческите времена и социо-културните и политически режими, които го конструират; то е поле на взаимодействие и договаряне на интересите на различни социални групи. В такава перспектива някои автори предпочитат да говорят за „режим на наследството“ (*heritage regime*) (Bendix & all 2012).

Като транснационален дискурс със свързаните с него практики, наследството се подкрепя и налага от мрежа от силни институции, между които най-влиятелна е ЮНЕСКО. Една от важните черти на наследството като цялост от идеи и практики е тази, че макар и да е дълбоко транснационален, този дискурс се преплита с историята и логиката на националната държава. Мисленето в термините на режима – национален и транснационален - прави това напрежение осезаемо и видимо (De Cesari 2012: 400).

Определянето на даден обект или място като културно наследство е резултат от процес на категоризация, вписване в списък, получаване на специален статут и има определен правен смисъл. Вписването в листата на Световното наследство е най-високата оценка за ценността на дадено наследство и признава неговата принадлежност на цялото човечество. От това произтичат морални, но също и правни задължения за съхранение, опазване, реставрация, управление (ангажименти, описани в Упътването за управление на паметниците, прието от ЮНЕСКО). Отличено с признанието за световна културна ценност, световното наследство в някакъв смисъл се отделя от всекидневното и локалното.

Номинирането на културна ценност с национална значимост в Световната листа е стратегическо действие. Както показват редица изследвания, превръщането на даден обект в наследство никога не е мотивирано просто и само със стремежа за неговото опазване и съхранение (Bendix & all 2012:18). Зад този акт стоят различни мотиви – желание за икономическо развитие на региона, за национално консолидиране, за рекламиране на държавата и пр. В случая на Несебър номинацията за вписване на Стария град в листата на ЮНЕСКО е резултат на държавно управленско решение, което освен международен престиж, цели и използване на стратегическия потенциал на обекта за развитието на туризма в региона и възможността символният капитал на световното наследство да бъде трансформиран в икономически. Този мотив легитимира и днес действията на общината и националните институции по отношение на културната ценност.

Следвайки подхода на многостранната етнография (multilateral ethnography) (Brumann 2012), изследването се вписва в направлението на критичните изследвания на наследството (critical heritage studies). То ще покаже как различните участници в казуса Несебър оценяват, разбират и се отнасят към статута на Стария град на Несебър като световно наследство и ще се съсредоточи върху въпроса как се възприема и договаря живенето в града, поставен в особен режим като световна ценност, с частните интереси на неговите жители. Наблюденията са в съзвучие с т.нар. public interest anthropology, която изследва противоположните социални значения на местата на наследството, за да опише режимите на власт, свързани с тези места (вж. Adams 2005; Porter, Salazar 2005).

Официален дискурс - експертен и нормативен

Старият град на Несебър е номиниран за Списъка на световно наследство на ЮНЕСКО през 1981 г. и вписан в него на Седмата сесия на Комитета за световно наследство през 1983 г.

Почти три десетилетия по-рано – през 1956 г. с Постановление на Министерския съвет (по-нататък: МС) на Народна Република България град Несебър и крайбрежието му са обявени за „музеен, туристически и курортен комплекс от национално и международно значение“¹. Съгласно това постановление територията на комплекса се разделя на три зони: „1. Старинният град на полуострова с музейно-туристическо значение; 2. Новата градска част с жилищно-стопански характер; и 3. Крайбрежна курортна зона, в която ще се построят почивни домове, хотели, вили и др.“(ibid.). Територията на старинния град е обявена за „архитектурен, градоустройствен и археологически резерват от национално значение“ и е поставена „под специален режим на градоустройствено и архитектурно изграждане“. Със същото постановление се възлага на Министерството на комуналното стопанство и благоустройството да изработи планово задание за развитието на гр. Несебър и крайбрежието му като музеен, туристически и курортен комплекс от национално и международно значение въз основа на което, в срок до 31. 12. 1957 г. да се изработи градоустройствен план на целия комплекс. На Министерството на електрификацията, ГУ по геодезия и картография към Министерството на народната отбрана и Министерството на транспорта се възлага да направят пълни геоложки проучвания за укрепване на морския бряг и да изработят съответни проекти и сметна документация за укрепване на брега, електрификация, водоснабдяване и канализация и пр. Възложени са задачи и на Министерството на здравеопазването (да предостави данни за необходимите курортни и санитарни сгради и съоръжения в комплекса Несебър), Министерството на земеделието (да подобри отводнителната система на блатото и да изработи проект за изграждане на напоителна система в прилежащите на комплекса обработваеми площи), Управлението на горското стопанство (да изработи цялостен план за създаване на подходящи лесопаркове, защитни пояси и засеявания в коалността на комплекса, дюнните и крайбрежието), на Главно Управление на Пътищата (да изработи проекти и сметна документация за благоустрояване на пътищата Бургас- Несебър и Несебър-Обзор). В т. 8 на постановлението се възлагат задачи на Министерството на културата:

„ а/ до 15.09.1956 (т.е. в двумесечен срок от обнародване на постановлението – б.м. А. Л.) да регистрира и обяви за паметници на културата археологическите, архитектурните и историческите обекти в старинното селище на полуострова. б/до

¹ Постановление на МС №243/18.07.1956.

30.06.1957 г. да разработи мероприятия за срочно укрепване, консервиране и възстановяване на паметниците на културата, като ги приведе в добър вид за посещение и разглеждане от туристи, екскурзианти и летовници“ . (ibid.)

Освен това на Министерството на културата се възлага да „обезпечи издаването на научно-популярна литература за паметниците на културата в гр. Несебър“. На Българската Академия на Науките – до края на 1958 г. да проучи частично в археологическо отношение местата около градската врата, кулата до пристанището и другаде „с оглед да се установи в най-общи линии историческата и археологическата топография на гр. Несебър“. На Окръжния народен съвет – Бургас е възложено да създаде специална „възстановителна група за консервация и възстановяване на паметниците на културата на гр. Несебър“.

Този първи държавен документ определя територията на Стария град като „архитектурен, градоустройствен и археологически резерват“ и го поставя в контекста на съвременния град Несебър - „музеен, туристически и курортен комплекс от национално и международно значение“. Постановлението на МС от 1956 г. ясно показва, че обявяването и превръщането на Стария град в резерват има стратегическа цел – използването му като културен ресурс за планирания международен курортен комплекс Слънчев бряг (проектирането му започва по същото време – 1957 г., а през 1958 г. с Постановление №120/30 юни 1958 на Министерския съвет на НРБ започва изграждането му). От самото начало процесът на регистрация, опазване, реставрация и експониране на културно-историческото наследство на полуострова се обвързва с развитието на туризма в региона. То свидетелства също така за намерението и силата на държавната власт да мобилизира и наложи ангажирането на всички държавни институции, свързани с изпълнението на мащабната задача (по тогавашната лексика – ведомства), и общинските народни съвети.

През шестдесетте и седемдесетте години на ХХ в. за паметници на културата в Несебър са обявени 14 църкви, 4 обществени сгради и около 100 жилищни сгради². През 1968 г. с разпореждане на МС за нуждите на Комитета по туризъм са отчуждени старинни сгради в Несебър (също и в Созопол, Пловдив, Жеравна, Котел и Копривщица). Собствениците са обезщетени парично или с нови жилища. По задания на Държавно Стопанско Обединение „Турист“ старинните къщи са приспособени за нуждите на туризма след преустройство - „за добро адаптиране и поддържане на къщите-паметници на културата, което се извършва от Комитета за изкуство и култура и Националния институт за паметниците на културата (НИПК). Отпуснати са 120 000 лева за неотложни благоустроителни работи в Несебър и Созопол. Със същия документ МС разрешава на ДСО Турист да наеме за нуждите на туризма къщи-паметници на културата при условие, че собствениците ги реставрират и поддържат съгласно указанията на Комитета по туризма и НИПК. Предвижда се на тези собственици Държавна спестовна каса да отпуска заеми за реставриране на къщите в размер на 4 000 лева в срок от десет г. В заключението на правителственото решение се казва:

„МС като отчита голямата значимост на селищата - резервати на българската архитектура и култура за развитието на вътрешния и международния туризъм, задължава ИК на окръжните и местни народни съвети да участват най-активно в осъществяване на мероприятията за бързо реставриране и благоустрояване на всички обекти, отредени за нуждите на стопанския туризъм; предлага на политическите,

² През 1993 г. 13 обекта са обявени допълнително за паметници на културата.

масовите и младежките организации да извършват активна работа за преобразуване на селищата-резервати в центрове на вътрешен и международен туризъм“.³

В стремежа за постигане на международно признание на страната като туристическа дестинация с богато културно наследство правителството се присъединява на 4.02.1974 г. към Конвенцията на ЮНЕСКО за опазване на световното културно и природно наследство (Париж, 1972 г.).⁴ Този акт поставя националното законодателство за опазване на културно-историческото наследство⁵ в нови, международни рамки⁶.

Важно значение за развитието на Несебър има Наредба №8 на Комитета за култура и Комитета по архитектура и благоустройство относно архитектурно-историческите резервати и туристически обекти Несебър и Созопол, обнародвана през 1981 г. Наредбата урежда въпросите по изработване на общи и подробни градоустройствени планове и извършването на консервационно-реставрационни работи и ново строителство в архитектурно-историческите резервати Несебър и Созопол. Тя определя границите на резервата Несебър: това е цялата полуостровна част с контактна зона „провлака“. В нея се постановява „пълно запазване на архитектурно-историческото наследство от епохите на Античността, Средновековието и Възраждането; максимално запазване на автентичността на паметниците на културата и превръщане на резерватите в центрове на вътрешния и международния туризъм и средище за естетическо и патриотично възпитание“. Наредбата описва правомощията на НИПК и постановява задължителен характер на неговите указания („Всички проектантски консервационни, реставрационни и други видове работа се извършват от НИПК или лицензирани организации под негово ръководство“). Работите по поддръжка на паметниците (текущи ремонти) са за сметка на собствениците им (чл. 16). Когато собствениците не полагат достатъчно грижи, поддържането се поема от народните съвети за тяхна сметка. Общинските съвети са задължени да осигуряват материалите за поддръжката на паметниците (Чл. 17). За да се запази автентичния характер на резерватите, поставянето на знаци и означения, търговски реклами, паметни плочи и др. елементи на визуална информация се разрешава само след съгласуване с НИПК и одобрението на специализираните комисии на Държавната комисия за изобразителни, приложни изкуства и архитектура към Комитета за култура, Съюза на архитектите в България (САБ) и Съюза на българските художници (СБХ).

Проектите за ново строителство задължително се съгласуват с НИПК. По изключение в резерватите се разрешава строителство на временни постройки и стопански сгради по проекти, съгласувани с НИПК. Собствениците на сгради – паметници на културата и не паметници на културата в резерватите са длъжни да изпълняват нарежданията на общинските народни съвети – Несебър и Созопол, за осъвременяване на

³ Разпореждане на МС 1968, Архив НИПК.

⁴ Конвенцията влиза в сила от 17.09.1975. Обнародвана е в ДВ, бр. 44, 27.05. 2005 г.

⁵ През ноември 1969 г. е приет Закон за паметниците на културата и музеите, съгласно който Несебър е със статут на резерват с национално значение (ДВ, бр.29/ 11.04.1969).

⁶ Член 4/ на Конвенцията: „Всяка държава - страна по тази конвенция, признава задължението си да осигури идентификация, защита, съхранение, популяризация и предаване на бъдещите поколения на посоченото в чл. 1 и 2 културно и природно наследство, разположено на нейната територия. Тя трябва да се стреми да полага максимални усилия за осъществяването на тази цел, като използва както наличните си ресурси, така и международната помощ и сътрудничество, които могат да й бъдат оказани във финансово, художествено, научно и техническо отношение“ (ДВ, бр. 44, 27.05. 2005 г.).

всички неподходящи по външен вид съоръжения и временни постройки, и да извършват за своя сметка предписаните им мерки за противопожарна сигурност, хигиена, и др. Ако се установи, че държавни и обществени организации, собственици и ползватели на паметници на културата не ги стопанисват съобразно изискванията на тази наредба и системно нарушават договорните си задължения, ОНС – Бургас и Комитетът за култура имат право да направят предложение пред МС за отчуждаване на паметника на културата за държавни нужди или предаването му на други организации, както и изваждането на наемателите. Контролни органи за изпълнението на наредбата са Комитетът за култура, Комитетът по архитектура и благоустройство, Окръжният народен съвет – Бургас и общинските народни съвети в Несебър и Созопол. Те имат право да събрат всеки строеж или ремонт в резерватите, който се извършва в нарушение на наредбата. При тежки нарушения (повреждане, разрушение и пр. на паметници на културата) актовете се изпращат на районната прокуратура за търсене на наказателна отговорност по чл. 278 от НК. След влизане в сила на Наредба №8 през 1981 г. е приет и подробен устройствен план на гр. Несебър. Кулминацията в признанието на града като културно-историческо наследство е решението на Комитета за световно наследство на ЮНЕСКО Старинния Несебър да бъде вписан в списъка на Световното наследство през 1983 г. Решението гласи, че градът отговаря на два от критериите за изключителна световна ценност: критерии 3. и 4. В досието на града те са формулирани така:

“III. Старинният град на Несебър е изключително свидетелство за многопластово културно и историческо наследство. Той е място, където няколко цивилизации са оставили своите следи: археологически структури от 2 хил. преди Христа, гръцка черноморска колония със запазени останки от защитни укрепления, елинистична вила и религиозни сгради от Античността, запазени църкви от Средновековието, при някои от които запазени само части от археологическите структури. Несебър е демонстрирал историческата си значимост като граничен град в редица случаи. Бидейки зебележителен център на християнството за хилядолетия, днес той е развиващ се и жив градски организъм“.

„IV. Старинният град на Несебър е уникален пример за архитектурен ансамбъл със запазена българска възрожденска структура, и формира хармонична хомогенна цялост със природната среда на скалния полуостров, свързан с континента с дълъг тесен провлак. Неговата природа и съществуване са резултат на синтез от продължителна човешка дейност, която свидетелства за важни исторически периоди – градска структура с елементи от 2 хил. , класическа античност и средновековие; средновековна религиозна архитектура с богата пластична и полихромна декорация на фасадите във формата на керамична орнаментация, типична за епохата; различните стадии в развитието на жилищната вернакуларна архитектура, които свидетелстват за изключителното майсторство на архитектурата на Балканите, както и на Източно Средиземноморския регион. Вернакуларната архитектура на градския ансамбъл, доминирана от средновековните църкви и археологията, заедно с уникалния брегови релеф оформят урбанистична структура от високо качество“⁷.

Описанието на Стария град, включено в досието на ЮНЕСКО, повтаря споменатото преди това в българските нормативни документи становище за уникалното съчетание на пластове

⁷ <http://whc.unesco.org/en/list/217>, последно посещение на 10.11.2013.

от ранните исторически епохи, Античността, Средновековието и Възраждането на територията на полуострова. Това определение на Несебър става негова „запазена марка“ и се репродуцира в следващите години. Така например, в Директивния план-концепция за развитието на културно-историческото наследство на Несебър, изработен от Консултативен съвет към МС през 1986 г., се казва:

„Старият град на Несебър е уникален пример на синтез на многовековна човешка дейност, при който различните исторически епохи и цивилизации са оставили свои свидетелства в градоустройствената тъкан, обединени в хармонично съзвучие с природната среда. Несебър в продължение на столетия е забележителен духовен център на християнска култура, която със своите старохристиянски базилики и шедьоври на средновековна църковна архитектура е оставила своите най-ярки представители. Значителен е приносът на несебърската дървена жилищна архитектура като пример на историческа приемственост в развитието на жилището. В съхранената автентична градоустройствена структура на селището ценностите се градират както следва: средновековна църковна архитектура; археологически паметници от различни епохи; дървена жилищна архитектура; автентична градска структура от епохата на Възраждането“⁸.

Специално внимание заслужава дефинирането на местната жилищна архитектура и присъствието на епохата на Българското национално възраждане в конструирането на културната ценност. Възраждането се споменава на няколко места в дописето на града, прието от ЮНЕСКО: в критерий IV се посочва, че градът „е уникален пример за архитектурен ансамбъл със запазена българска възрожденска структура“. В дългото описание се казва:

„Турското господство съвпада с упадък на Несебър, но това не намалява монументалното наследство, което през 19 в. е обогатено от многобройните къщи в „Пловдивски стил“. Тази местна народна (vernacular) архитектура осигурява кохезията на градската тъкан с високо качество. Несебърските възрожденски къщи с каменни основи и широки дървени стрехи, които се надвесват над тесни калдаръмени улици, водещи към морето, също са изключително красиви“ (ibid.).

В документите на държавните институции от 50-те години първоначално се говори за „старинни къщи“ и „къщи - паметници на културата“, впоследствие се появява и определението „възрожденски“. Арх. Иван Иванчев, автор на книгата „Несебър и неговите къщи. Еволюция на града, развитие и особености на къщата“, издадена от Наука и изкуство през 1957 г., определя несебърската къща като пример за черноморската архитектура („повечето заключения върху несебърската къща са валидни изобщо за нашата черноморска къща“, или на друго място – „стара дървена черноморска къща“). Арх. Иванчев се опитва да съвмести тезата си, че „отделни моменти от развитието на несебърската къща надрастват местното значение и се очертават изобщо като етапи в развитието на жилището върху обширни територии на Балканския полуостров и в източния край на Средиземноморието“ (Иванчев 1957: 3) и постановката за изключителната важност на епохата на Българското Възраждане за развитието на несебърската архитектура. Редовете, в които той обвързва несебърската жилищна архитектура и градска среда с епохата на Възраждането звучат неубедително и декларативно. В увода на труда той пише:

⁸ Директивен план-концепция за развитието на културно-историческото наследство на Несебър, Архив на НИПК.

„Най-съществен дял при разглеждането заема епохата на Българското Възраждане. Това се дължи не толкова на обстоятелството, че за този период все още може да се събере повече фактически материал. По характера на разгърналите се творчески сили на народа и проявите на неговото архитектурно творчество епохата на Възраждането е най-близка до съвременното строителство и е живо свързана с настоящите задачи на българската архитектура. И за тая епоха съществени са не толкова отделните описания на града и на къщата, колкото извеждането на някои общи принципи и намиране мястото на разглежданата архитектура в българското архитектурно наследство“ (ibid.).

В страниците, посветени на историческия обзор на облика на града, повтаря: Образът на Несебър през XIX век вплътява живата връзка на нашето архитектурно наследство със съвременността. След като строителните традиции на Първата и Втората българска държава са прекъснати, Възраждането става оня най-важен период до Освобождението, в който макар и в условията на една чужда тиранична власт, творческите сили на народа отново се пробуждат (ibid.).

От друга страна, позовавайки се на сведенията на пътешественици от XVIII и XIX век, авторът отбелязва, че Несебър е останал далеч от центровете на възрожденски подем, понесъл е разрушения и обезлюдяване по време на руско-турската война 1928-1929 г. Той привежда и описанието на Феликс Каниц, който свидетелства, че в средата на XIX в. Несебър е „замрял, без живот, откъснат от света и събитията. Чаршийската улица е без характерното оживление, всичко е потънало в спокойствие и тишина“ (Иванчев 1957: 17). По-нататък авторът отбелязва, че упадъкът на Несебър, дължащ се на неговото откъсване от големите пристанищни центрове и на първо място от Истанбул, продължава и след Съединението (1885) и включването на града в границите на българската държава. Макар навсякъде да употребява определението „черноморски“, а не в някои случаи по-точното „гръцки“, арх. Иванчев пише:

„Въпреки близостта на Бургас, останалото след Освобождението незначително население не се поддава на бягство към големия град. То живее на първо време до известна степен изолирано от общия политически, икономически и духовен живот на страната и се третира от властта като етническо малцинство. Изобщо общественият и икономическият разцвет, който донасят към края на XIX век Освобождението и Съединението, не се чувстват почти в никой от малките черноморски градове. Ето защо в сравнение с бурния подем в страната тяхното почти сковано развитие изглежда като упадък“ (Иванчев 1957: 18).

Авторът отбелязва, че до заселването на българи бежанци през 30-те години Несебър е малко рибарско селище „с патриархален живот, което ревниво пази своите битови и строителни традиции“. След тези редове, които рисуват една правдива картина на града в края на XIX и първите десетилетия на XX век, той сякаш се чувства длъжен да добави веднага, че примерите за къщи, строени през 1885 и 1905 г. били „дадени нарочно като доказателство за чувството и стремежа на народния майстор да пресъздава националните форми и да пази облика на българските селища“ (ibid.). И продължава:

„Това е в пълна противоположност с официално построените в Несебър през 1929-1932 сгради на бежанците от Македония, когато се разрушиха цели стари, ценни в архитектурно отношение квартали и в образа на града се вмъкна чуждата на неговия характер едноетажна полска къща със симетрична фасада и аркаден мотив. Също и грижата за поддържането на едни от най-хубавите старинни паметници –

несебърските църкви и запазените градски ансамбли, почти не е съществувала тогава, когато биха могли да бъдат спасени редица ценни старини. Много от черномоските селища с дървена жилищна архитектура стават жертви на стихийни пожари (Резово – 1903 г., Анхиало – 1906 г., Ахтопол – 1918 г.), които доунищожават малкото запазено и останало ценно архитектурно наследство“.

На още едно място в текста арх. Иванчев не крие възмущението си от факта, че със санкцията на държавните власти през 30-те години се разрушават цели ансамбли по северното крайбрежие на полуострова и „на мястото на старата къща е построена съвършено чуждата едноетажна, бяло измазана, българска западна къща с полукръгли арки. Това е в пълно *неразбиране на смисъла на проблема за запазване на националното архитектурно наследство* (курсив мой – А.Л.)“ (Иванчев 1957: 21).

Мога само да добавя, че разрушаването на къщи, квартали и ансамбли в Стария град през тридесетте-те години на XX век е израз именно на непризнаването от страна на държавните институции на неговата жилищна архитектура като *българско* културно и историческо наследство⁹. То е в синхрон с възприетата стратегия за подриване на присъствието на „инородците“ в градското пространство във всички стари черноморски градчета. Така през 1925 г. новозаселените бежанци предлагат градът да се преименува на Хан Крум, в чест на победата му над византийския император Никифор I. Местните власти не приемат това предложение, но градът е преименуван от Месемврия в българското „Несебър“ (Dragostinova 2011: 206).

Арх. Иванчев сам определя труда си като „опит да се намери мястото на част от тия ценни архитектурни постижения в съкровищницата на нашето архитектурно наследство“ (Иванчев 1957:18). Изглежда, че в средата на петдесетте години на XX век начинът да се впише Несебър като цялост – със своята жилищна архитектура и градска среда, а не само с отделните паметници – в българското национално културно наследство, е бил именно като се идентифицират старите му дървени къщи като „възрожденски“. Както е известно, по това време се налага концепцията за „българска възрожденска архитектура“ като еманация на българската народна строителна традиция (Маринов 2010: 346-348). Така авторът е трябвало да се справи с нелеката задача да опише развитието на несебърското градоустройство и къщи, използвайки богат съпоставителен материал от познатите му извори и публикации на чужди автори, които водят до паралели в по-широкия Средиземноморски ареал, и от друга страна – да следва директивата за класово и етно-национално обяснение на еволюцията на архитектурата и включи Несебър в българския национален исторически разказ като носещ наследството на Възраждането – епохата, която е ценена най-високо в българския исторически канон¹⁰.

Ще цитирам и редове от увода на книгата, защото те говорят за състоянието на града в началото на петдесетте- години, когато започва неговата трансформация като национално културно-историческо наследство и привлекателен туристически център.

„Архитектурните заснимания на приведените тук примери започнаха през 1953 г. и продължиха две години, до лятото на 1955 г. В тоя кратък период бързото разрастване на града като първостепенен курортен център и новото строителство на различни сгради доказаха, че това едва ли не е бил последният възможен момент да се събере все още ценен фактически материал от непрекъснато изчезващата стара черноморска къща.

⁹ За етническите и културни граници в Несебър вж. Лулева 2006; Luleva 2006.

¹⁰ За епохата на Възраждането и мястото ѝ в големия национален разказ вж. Даскалов 2002; Дечев 2010.

Дълго време преди това са разрушени някои от най-ценните средновековни паметници, а от пейзажа на черноморския бряг изчезнаха и романтичните вятърни мелници.

Състоянието на дървената черноморска архитектура продължава да е плачевно. Руши се бързо едно вековно културно наследство, което е така поучително със своята история и със своите постижения и което придаваше на селищата от българското черноморие незабравим чар. Едва напоследък са осъзнати последиците от това нерадостно положение и за Несебър се заговори като за град-музей на архитектурното наследство. Запазването и поддържането на все още "живите" паметници изисква много средства, неуморни грижи и задълбочено познаване на историята, същността и значението на тая архитектура. При това с положителност можем да кажем, че вниманието е все още неоправдано насочено към средновековните паметници на града и някои находки от античната и елинистичната епоха, в ущърб на застрашената от пълно разрушение дървена архитектура, която е участвала най-много в оформяването на града и която бе в продължение на десетилетия романтичната среда на монументалните паметници. Ето защо и тук е правилно въпросът да се реши по-основно, като се работи за запазването на града или по-големи части от него като цялостни ансамбли, а не за отделни, изолирани от средата си обекти.

Опасността да останат незаснети и непроучени поради бързото разрушение редица ценни стари несебърски къщи ускори написването и издаването на настоящия труд“ (Иванчев 1957: 4).

През следващите години понятието „несебърска възрожденска къща“ навлиза в националните и международните документи, свързани с опазването на културно-историческото наследство на града. Канонизирани като наследство от епохата на Възраждането, „Несебърските възрожденски къщи“ и „запазената автентична възрожденска градска структура“ стават неизменна част и хронологически последният пласт, който образува културната ценност на града. Така се създава и утвърждава представата за Несебър като град, съхранил паметници от различни култури и епохи - „Един от най-старите градове на Европа, той все още излъчва духа на различни епохи и хора – траки, елини, римляни, славяни, ромеи, българи“¹¹, но едновременно с това и като български град. Българското е въобразено чрез Възрожденската архитектура, към която са причислени несебърската къща и градската структура с нейните тесни улички, преплетени в неправилна улична мрежа, и еркерно издадени катове на къщите над каменни приземия или отворени към улицата дървени кепенци на дюкяни и занаятчийски работилници.

Новият статут на Стария град като световна културна ценност налага регламентиране на нови режими на опазването му. Към Министерския съвет е създаден Координационен съвет, който да ръководи дейностите по опазване и експлоатиране на ценността. През 1986 г. е изработен вече споменатият Директивен план-концепция за развитието на културно-историческото наследство на Несебър.

Специалистите от НИПК, автори на концепцията, отчитат факта, че развитието на града е обвързано с туризма и се позовават на поредица от решения, целящи развитието на града-музей Несебър като център на вътрешен и международен туризъм¹². Те стигат до

¹¹ <http://whc.unesco.org/en/list/217>, последно посещение на 10.11.2013

¹² През седемдесетте години е приета целева програма за ускорено развитие на международния стопански туризъм на територията на Бургаски окръг. В началото на осемдесетте години на XX век се предвижда

извода, че мерките за развитие на туризма дават тласък на интереса към културно-историческото наследство на Несебър, но не поставят необходимите ограничители за разтоварване на Стария град от дейности, свързани с отдиха и туризма, тъй като са „несъобразени със спецификата му на исторически уникат и нарушаващи неговия облик и атмосфера“ (с. 6). Подчертава се, че водещи и определящи всички действия за бъдещото развитие на гр. Несебър са: 1. Решението на Комитета за световно наследство за обявяване на Несебър за световен паметник. 2. Решението на Бюрото на МС на НРБ за създаване на Национален координационен комитет. За останалите документи се препоръчва прецизиране на базата на изискванията, произтичащи от статута му на световен паметник, както и „реставрация на възрожденската архитектура“. Констатира се негативни последици от непрекъснато развиващите се туристически обществени и жилищни функции на града и необходимостта от аварийно укрепване на полуострова, наложили нарушаване на автентичността на оригинала и неговата неповторима природна среда: сключено обществено застрояване на южния брегови скат, проектирано разширение на провлака, което щяло да доведе до увеличаване на транспортния поток, който не можел да бъде поет от резервата; едромасабно обществено строителство и едрообемно сключено застрояване в кварталите и бреговете ивици (обществени заведения, градският музей). Експертите са категорични, че „констатираните негативни моменти ще доведат до нарушаване на териториалната автентичност на полуострова в южната му част, ще нарушат уникалната му природна среда и характерно впечатление на бреговия релеф и силуета на града откъм морето. Нарушен е и мащабът и обемното въздействие на характерната градска структура поради промени в традиционния начин на нейното застрояване“. Те изброяват основните дейности, произтичащи от повишения туристически интерес и естествения прираст на населението на Стария град, които имат пряк ефект върху неговата среда:

„1/ труд : създаване на промишлена база в зоната на резервата; привнасяне на нехарактерна функция – промишленост, нарушаване на териториалната автентичност и бреговия релеф; 2/ обитаване: затруднено обитаване поради ограничения, налагани във връзка със запазване на архитектурния и градоустройствен оригинал. Извод – необходимост от нови жилищни единици за задоволяване на жилищните нужди и повишаване на жизнения стандарт на населението, което не може да се осъществи в границите на резервата; 3/ отдих – липса на места за детски отдих и спорт. Извод – необходимост от детски площадки;

4/ туризъм – пратоварване на резервата с туристически функции. Извод – необходимост от лимитиране на курортния и познавателен туризъм във връзка с пренасищането на града в определени моменти; необходимост от диференциране на туристическите потоци, необходимост от специализирани маршрути; 5/ комплексно обществено обслужване – недостатъчен брой места за хранене във върхови моменти; затруднено обслужване по време на курортния сезон; появи на нетипични форми на обслужване – павилиони, сергии; обществени паркинги в границите на резервата. Извод – необходимост от лимитиране на някои дейности, свързани с туризма и оползотворяване на културно-историческото наследство; 6/ комуникации – липса на аварийен вход – изход, паркинги. 7/ инфраструктура и благоустройство – неподходящи и разнородни улични настилки, необвързани с автентичната структура; ниско ниво на

Несебър да бъде развиван като град с „атракционен характер, акцент на увеселителен и шопинг-център“ (Архив на НИПК).

градския дизайн, привнасяне на нетипични растителни видове, необходимост от единна политика на дизайн и благоустрояване и озеленяване“.

Формулирани са следните изводи от направения анализ за състоянието на културно-историческото наследство като основен елемент за формиране на жизнената среда на гр. Несебър:

1. „Необходимост от нови нормативни документи със задължителна сила, които да отразяват всички изисквания за опазване паметниците на културата и тяхната среда, произтичащи от статута „световен паметник“ и от тази позиция да се разглеждат всички дейности на територията на резервата.
2. Необходимост от оптимизиране и ускоряване на провежданите проучвания, документация и консервационно-реставрационни работи.
3. Необходимост от преосмисляне, оразмеряване и пропорциониране на съвременните функции, чието непрекъснато и неограничено разрастване влиза в противоречие с културно-историческите ценности на града. Неотложно актуализиране на териториалното устройство и градоустройствена политика на града.
4. Повишаната на естетико-възпитателната роля на културно историческото наследство и неговото целесъобразно жизнено активизиране чрез комплексна програма.
5. Необходимост от активна културно-просветна дейност и художествени изяви в града“ (ibid.).

Документът съдържа препоръки – Директиви за установяване статута на селищната територия:

„Да се издаде самостоятелно постановление на МС за Стария град Несебър , което да отрази високите международни изисквания за „световна културна ценност“ – максимална автентичност, ненакърнимост на природната среда и т.н.

Да се запази статутът „национален архитектурно-градоустройствен и археологически резерват“ като най-висока форма на териториална юридическа орхана съгласно българското законодателство. Да отпадне определението „музеен комплекс“ като неотговарящо на характеристиката на КИН на града и на възможностите му за развитие като жизнен организъм. Да се прецизират границите с цел съхраняване на автентичната му цялост, в която неразривно се включва провлака и възвърнатите територии на северния бряг; новопридобитите зони в югозападната част да се считат за контактна зона“.¹³

¹³ Директивният план – концепция за развитието на Стария град предвижда разделянето на полуострова на зони с различен режим. В зона А се планира проучване, консервация, реставрация и експониране. Не се допуска ново строителство. Всички строителни дейности се проектират от НИПК или съгласувано с него. В зона Б се осъществява проучване на археологическите обекти, не се допуска ново строителство. Зона В обхваща архитектурните ансамбли от епохата на Възраждането, които са типологично и стилово хомогенни. Предвижда се реставрация, адаптация на квартал и отделен паметник. Допуска се ново строителство предимно като реконструкция на изчезнали елементи на структурите. Проектирането се извършва от НИПК. Зона Г. е определена като среда на паметници на културата. Допуска се реконструкция в мащаба на автентичната градска структура и ново строителство след съгласуване с НИПК. Зона Д е с преобладаващо ново строителство. Предвижда се съгласуване с НИПК и Главпроект за бъдещите строителни дейности.

Изрично се отбелязва, че адаптацията на „възрожденските къщи“ трябва да се съобразява с капацитетните възможности на обектите - паметници на културата и да не допуска проектни решения с пълно заличаване на оригиналната планова схема. Препоръчва се също така да се увеличи и засили методическият и техническият контрол по изпълнението на обекти-паметници на културата. Документът завършва с Директиви за социалните функции на резервата:разв

„Да се пропорционират и оразмерят с оглед минимизиране на нехарактерни дейности и разтоварването от неспецифични функции; използване на цели къщи или само приземията на паметници на културата за обществени нужди; висока категория на туристическо обслужване в сгради-паметници на културата със запазен оригинал; Връщане на търговската функция на превърнати в жилища дюкяни; да се отстранят нетипичните и неестествени форми на търговия - павилиони и сергии; да се изработят специфични нормативни документи за застрояването, да се актуализира действащия застроителен план и се отразят в него ограниченията, свързани с новия статут на резервата; да се актуализират действащите ТСУ (териториално-селищно устройство – б. м. А. Л.) планове“. (ibid.)

Върховен орган за координиране и контрол на цялостната дейност за опазване и развитие на гр. Несебър е Националният координационен комитет под председателството на зам. председателя на Министерския съвет и председател на Комитета за култура Георги Йорданов. Директивният план-концепция, изработен от НИПК, остава нереализиран, но представлява важно свидетелство за състоянието на културната ценност през осемдесетте години на миналия век, за процеса на разрушаването ѝ под натиска на туристическата индустрия, която се разраства във връзка с нея. Този документ свидетелства също и за интереса на правителството (през 1986 г.) към опазването и управлението на Стария град на Несебър като ценност, която стои „на по-високо равнище в йерархията на националните и световни културни ценности“.

Макар че за периода на социализма изглежда, че институциите, отговорни за опазването и управлението на културното наследство, работят в относителен синхрон заради строгата централизация, още тогава стават видими различията в интересите на централните държавни органи и местната власт по отношение на културната ценност. Протокол от заседание на Съвета за опазване на паметниците на културата (СОПК) показва, че местната и централната власти влизат в противоречие относно опазването и експлоатацията на Стария град. През юни 1986 г. на заседание на СОПК арх. Т. Кръстев изразява безпокойство от пораженията, които туристическата индустрия нанася върху Стария град. Той подчертава, че редица мероприятия в градоустройствения план на Несебър не са одобрени от НИПК, като напр. създаването на паркинги в Стария град, разширяването на провлака, изграждането на рибна база и обслужващи обекти. Експертите оценяват ситуацията като песимистична заради „острата реакция срещу действията на института от страна на ръководителите на Несебър (главен архитект и кмет), които са убедени, че там се върши чудесна работа и няма нужда от промени“. Решението според тях е в създадения Национален координационен комитет за Несебър, който да съгласува

Зона Е обхваща бреговата ивица. Препоръчва се максимално съхранение на характерния силует. Зона Ж е т.нар. контактна зона и зона З е пространство на археологически проучвания.

дейностите по Комплексната програма за опазване на Несебър между ведомствата. Изразява се надежда подкрепата на Съвета за опазване на паметниците на културата за НИПК да позволи на последния да внесе предложенията в Комитета за култура. На същото заседание СОПК приема Директивния план-концепция като „комплексна база за дейността по опазване на наследството в Несебър“ и дори отбелязва, че фактите са по-тревожни, отколкото са представени в концепцията.

Експертният съвет на НИПК също обсъжда директивите и посочва, че новият статут на резервата като световен паметник поставя още по-високи изисквания за неговото опазване – специфичната структура, силует, атмосфера, връзката му с природната среда. От тази гледна точка се налага преосмисляне на туристическите функции на града, които непрекъснато се разрастват и влизат в противоречие с неговата културно-историческа стойност. Експертният съвет на НИПК излиза със заключение, че е необходимо разтоварването на Стария град от някои функции в посока към новия град като за целта е наложително разработване на документи със задължителна сила и актуализиране на наредба №8. Направени са и препоръки за изясняване и допълване на директивите, които да станат основа за координация на всички дейности върху територията на резервата и които влияят върху културно-историческата стойност.

Според арх. Йорданка Кандулкова, НИПК е работил по различен начин преди и след 1990 г.

[Преди 1990 г. – б.м.] той беше здрава, поливалентна институция, която защитаваше изцяло недвижимото културното наследство, при това ефективно, не само по закон... изпълняваше всички дейности – проучването, проектирането, строителната реставрационна дейност, художествената консервация, лабораторните изследвания, всичко беше в системата на института. Той беше мощна полидисциплинарна структура, която обхващаше всички аспекти на опазването. От издирването до експонирането на обектите и тяхното социализиране. С промените, правейки „революцията“, изхвърляйки ненужното, с мръсната вода от коритото май изхвърлихме и бебето. ...Преди, когато се правеше реставрация на сграда-паметник на културата, правехме тъй наречената разделна сметка – цялото вложение, свързано със специфичните изисквания на реставрацията – укрепване на сградата, дървени обшивки, дървени орнаменти, покриви, турски керемиди и т.н., се поемаше от държавата, а разходите за подобряване на битовите условия в нея се заплащаха от собствениците. Наистина имаше съпричастност. И с този механизъм възстановихме нашите исторически селища – Копривщица, Котел, Жеравна, Ковачевица, Созопол, Несебър и много други. Така статутът „паметник на културата“ не беше тежест на хората. Това беше период, в който самите хора иницираха даване на такъв статут. Първо, това им пазеше къщите от отчуждаване; второ, това беше сериозна помощ. И така се опазиха цели селища. Сега това не съществува“.

Местните жители на Стария град на Несебър нямат спомен статутът „паметник на културата“ да е предпазвал къщите им от отчуждаване. Очаквайки отчуждаване, повечето семейства са разделяли собствеността на къщата между всички наследници. Така всеки от тях е можел да получи обезщетение – апартамент¹⁴. Разказва се и версията, че когато в града се е появил слух, че всички стари къщи ще бъдат отчуждени, делегация от местни първенци

¹⁴ Това променя практиките на наследяване, която за една част от местното население е къщата да се наследява от дъщеря, за друга – потомците на бежанци от Тракия и Македония – да се наследява от най-малкия син.

се срещнала с Годор Живков с помощта на съгражданката им Жулиета Шишманова, близка приятелка на Людмила Живкова. Така идеята не се реализирала.

След 1991 г. НИПК загубва пълния контрол върху опазването и реставрацията на паметниците на културата. Според арх. Кандулкова, от тогава започнал регресът на института.

В НИПК останаха само държавните правомощия в областта на опазването: изучаването на културното наследство, даването на статут на културни ценности, водене на държавния регистър за културни ценности, съхраняване и поддържане на националния документален архив за културните ценности; съгласуване на проектите и надзор по прилагането на закона за всички намеси по недвижимите културни ценности. Административните правомощия по тези дейности бяха изцяло в института. Това изглежда доведе и до някои недобри практики. Името на института започна да се свързва със съмнения в корупционни схеми.

„Старият град на Несебър – вечен, но и жив“¹⁵

Старинният град Несебър получава статут на изключителна световна ценност през 1983 г., когато е прието, че той отговаря на критериите за автентичност, цялост, защита и управление на наследството. В същото време той представлява жив исторически град, с активни жизнени функции. Това, по признанието на експертите, прави неговото опазване, използване и управление извънредно сложна задача¹⁶. Опазването на автентичността и целостта на ценността се сблъсква с интересите на хората, които го обитават и притежават собственост в нейните граници. Институциите, които контролират опазването на наследството, и с които гражданите трябва да съгласуват промените в облика на къщите си, са общината и НИПК. Докато в разговорите ни те по-рядко споменаваха за общината, НИПК беше в центъра на разказите за техните жилищни проблеми.

„Паметниците на културата“ е институция, за която всеки гражданин на Несебър има мнение, резултат от непосредствен опит – било по повод на ремонти и строителство върху собствен имот, било по повод на промените в публичните пространства. Както стана ясно от цитираните нормативни документи, невъзможно е каквото и да било строителство в Стария град без съгласуване и одобрение на НИПК. Най-силно зависими от решенията на софийските експерти са собствениците на къщи, които имат статут на паметници на културата. В повечето случаи те са недоволни от начина, по който са извършени реставрационните работи на домовете им. За Шишманидовата къща, паметник на културата, собственикът споделя:

НИПК я е реставрирал 1963 г. Така са я реставрирали, че са си оставили ръцете. Първия етаж е камък. Втория етаж е пълнеж – кирпич. Като слагат тухлата, къщата изстива. Единичната тухла не е подходяща. Това е резултат от реставрацията.

Много от местните жители не одобряват и направените със санкцията на НИПК преди 1989 г. реставрационни работи и нови строежи на публични сгради. Други отбелязват, че тогава е имало по-строг контрол (*При соц-а се държеше на всичко, на всичко!*). Жена, чиято семейна къща се намира на северния бряг и е направила ресторант в двора ѝ, възползвайки

¹⁵ Лозунг, издигнат на протестите от местните жители през 2010 г.

¹⁶ <http://pou-nesebar.org/bg/>, последно посещение 11.11.2013

се от подходящото местоположение, смята, че са имали късмет, задето в годините на социализма брегът е укрепен от държавата – нещо, което днес едва ли можело да се очаква. За неволите по поддържането на къщите – паметници на културата собствениците могат да говорят с часове. Да имаш такава къща, според тях, е свързано с много тежести и неудобства:

Паметниците на културата не се интересуват от това, че къщата е напукана от багерите, а тя е паметник на културата – глас в пустиня!

Не един и двама са тези, които възкликнаха: *Статута на паметник на културата не дава нищо, само ограничения!*

Според Арх. Кандулкова в цялата страна има тенденция собствениците на къщи паметници на културата да подават искове за освобождаване от този статут : „хората, които не получават нищо, искат да се освободят от хомота на този статут, който за тях е по-скоро тежест върху имота, отколкото предимство“ (Кандулкова 2012).

Пред проблеми със строителните разрешения са изправени не само собствениците на къщи, които са със статут на паметници на културата. Ето какво сподели за своя опит жител на Стария град:

- Всички процедури са много много тромави. Има седем, осем, девет къщи паметници на културата, които навремето имаха някакви привилегии. Навремето ги обшиваха с дъски от музеите, поддържаха ги, .. и има още сто и двадесет къщи, които се водят „за сведение“. Те не ползват привилегии, но задълженията им са същите. Три години ходих по мъките да извадя план да съборя старата къща. Беше реновирана последно 65-та година. Тя е била „за сведение“ ..три години ходих до София. Така не може, така не може, и всичко е да вземеш човек от Паметниците на културата, който да направи плана и цената за отиде тройна..

- Така ли направи?

- Разбира се! Те всички така правят! То си е официална цена! Съборихме я. Не ставаше за реставрация. Преди 6 години вадих плана за хотела, четиридесет пъти ходих до София само! Става само, ако хванеш точните хора и с пари“ (мъж, 48 годишен).

Особено силно е недоволството на несебърлии от практиките, които НИПК възприема след 1990 г. Тогава се появява отромен инвеститорският интерес на частни предприемачи към Стария град. Освен това много семейства получават финансова възможност да благоустроят къщите си след освобождаването на пазара на земя, когато реституират и продават парцели в околностите на града и в Слънчев бряг. Вълната на строителния бум, заляла Новия град и Слънчев бряг, не отминава и полуострова. Тук статутът на Стария град е пречка за бързо реализиране на инвестициите. Строителните документи преминават през по-сложна и по-скъпа процедура. Задължителното съгласуване и одобрение от НИПК обаче не е непреодолима преграда за предприемачите и собствениците на къщи в Стария град.

Който иска да работи с Паметниците на културата, вади пари от джоба си, плаща, иначе няма да стане нищо. Толкова са тромави. Пръста си не могат да мръднат..всичко става ужасно трудно (мъж, 50 годишен).

Всеки един проект трябва да мине с одобрението на НИПК. Там това е една власт, дадена на едни хора, и те я упражняват, както намерят за добре. Цената за проектиране там е до пет пъти по-голяма от пазарната. Българина е свикнал да си

*плати, да си намериш човека, който може да ти свърши работа. Като искаш да си разшириш – поръчвай на правилния човек или негови близки (мъж, 53 годишен).
Всичко се поръчва на правилните хора. За да може да се получи строително разрешение (мъж, 48 годишен).*

НИПК става синоним на корумпирани чиновници, които подписват разрешителни срещу подкуп.

НИПК взимат пари, за да направят изключения и нарушения. Дадоха на съседа гараж да строи. Продължават мошеничествата. Алчни за много пари. Платиха. Идват от ПК и му разрешиха да се залепи за нашата къща. Всеки подписва, взима голямата пара и заминава, и нищо (жена, 76 годишна).

Така в Стария град се настанява практиката собствениците на къщи да ги пристрояват или надстрояват, без да са получили одобрение и строително разрешение от НИПК и с мълчаливото съгласие на общинските власти. Създава се впечатлението, че местната и националната институции, които са овластени да контролират строителството в Стария град, приемат негласно да се нарушава законът и това затвърждава нагласата у местните хора, че построеното от тях ще бъде узаконено. Освен това, сравнявайки се с други, за които се говори, че са получили разрешения за голям строеж (къща или хотел), защото са установили връзки с „правилните хора в София“ и са дали много пари за подкуп, вдигналите по етаж за собствени нужди считат нарушаването на закона за легитимно. Такова е и дълбокото убеждение на техните съграждани – почти всички смятат, че не е нередно да надстроиш (без строително разрешение) за собствени нужди и са единомислещи, че „те“ (с това се визира държавата и НИПК) са виновни за масовото незаконно строителство, защото са създали хаос с корупционните си практики, от които потърпевши са „обикновените хора“.

*Къщите били незаконни... нямало е регламент, правило двадесет и пет години как да се строи... с тази тромава процедура...който се е борил с паметниците, знае, че те на всичко казват – няма. Деветдесет и пет процента казват „не“ на всичко. И който има нерви, пари и търпение и продължава, да го направи както те го искат...Но който не му се занимава с тези глупости и си решава и си го прави на своя глава. И хората са си прави... не може на един да са разрешили да вдигне петнадесет метра, а той седи на девет метра и да не вдигне . . . айде не шест метра, вдига метър и половина - два... е имаше и фрапиращи случаи. Повечето си направиха по един мансарден етаж. Деветдесет на стого направиха естетически. Имаше и фрапиращи... по 3 етажа... но всеки си го направи за семейството...
И хората започнаха да правят на своя глава. Щото първо им искат доста пари, не могат да минат по нормалния път, има много ограничения и те решиха да си правят на своя глава...не вярвах, че държавата ще се намеси. Щото двадесет години е така (мъж, 53 годишен).*

През ноември 2009 г. новият управляващ екип на Министерството на културата в лицето на заместник-министър Тодор Чобанов обявява пред медиите, че незаконното строителство в Несебър представлява заплаха за статута на града като световно културно наследство. Заглавията в медиите са категорични: „Незаконните строежи могат да извадят града от списъка на ЮНЕСКО“. Съобщава се за срещи на заместник-министъра и депутат

от ГЕРБ, които обсъждат мерки, „за да остане градът в голямото семейство на ЮНЕСКО“¹⁷. Опасността от изключване от престижния списък на ЮНЕСКО се описва като близка и реална. Специалисти от новосъздадената Главна инспекция за опазване на културното наследство са изпратени на проверка в града. Кметът на Несебър обяснява пред журналистите, че контролът се осъществявал трудно, защото „не е лесно да се балансира между търговските интереси на несебърлии и опазването на паметниците на културата“. В коментарите си заместник-министърът подчертава, че „културният туризъм е голямото бъдеще на България и затова е важно Несебър да бъде опазен и съхранен, а държавата и общината да работят заедно“¹⁸. И тримата представители на властите – депутатът на ГЕРБ от Бургаски район, заместник-министърът и кметът, които дават изявления в медиите, говорят за културно-историческото наследство на Несебър като ресурс за туризма и дори като спасение от кризата („много пъти съм го казвал, че това което ще ни изведе успешно от кризата, е нашето уникално историческо и културно наследство“, цитират кмета Н. Димитров¹⁹).

Година по-късно – през ноември 2010 г. е проведена акция на ДНСК за събаряне на незаконните строежи. Медиите тиражират сензационни заглавия като: „Несебърци в шок и ужас заради бутането на къщите им“²⁰, „Всички собственици са в паника. В понеделник бригада затворници започва работа по събарянето на къщите им“²¹, „Жива верига пази незаконни къщи в Несебър“ и съобщават за развитието на кризата: гражданите се противопоставили на разрушаването на пет незаконни къщи и два магазина, обжалвали актовете в съда. В очакване на решението на съда се правели опити за компромисно решение - разрушаването на надстройките да се отложи за топлия сезон. Репортажите рисуват катастрофична картина: изпратени били затворници, които не събаряли надстройките, а разрушавали къщите²²; местните направили подписка за излизане от ЮНЕСКО, запалили огън край крепостните стени:

„жители на Несебър дадоха старт от днес на още една подписка. В нея те се обявяват за изключване на града като паметник под егидата на ЮНЕСКО. Протестиращите предпочитат да запалят града, вместо да съборят къщите им и единственото, което искат е да си запазят поминъка, отколкото да се залъгват с културен и исторически туризъм“²³.

¹⁷ <http://www.monitor.bg/article?id=222572>, последно посещение 2.02.2014

¹⁸ www.burgas.news, последно посещение 11.11.2013

¹⁹ Ibid.

²⁰ <http://www.trud.bg/Article.asp?ArticleId=672507>, последно посещение 11.11.2013.

²¹ <http://bgconv.com/docs/index-11825.html?page=5>, последно посещение 17.11.2013.

²² Цит. ibid.

²³ <http://news.burgas24.bg/topics/206695.html>, последно посещение 17.11.2011. Осъдителна позиция спрямо протестиращите заема сайта [gazkritia.com](http://www.gazkritia.com) Под заглавие „Унищожават Несебър! Палят църкви и културни паметници“ се казва: „Несебърлии са обединили сили срещу булдозерите и ако събарянето на сградите продължи, най-вероятно ще посегнат към културните паметници, които дори не са техни. Но наглостта на несебърлии явно няма край и те не спират да се бунтуват и да създават проблеми. Години наред те са трупали пари благодарение на тези незаконни сгради, които били превърнати в малки хотелчета или къщи за гости. А сега, в опит да запазят бизнеса си, нищо чудно да посегнат към паметниците на културата и да ги унищожат веднъж-завинаги. И докато хората по света са единни и пазят културното си наследство, то при нас всеки гледа собствената си паничка и се чуди кого да прецака или от къде какво да открадне, за да е винаги на кяр“.

Министърът на културата коментира подписката като противопоставя местните жители на нацията, техните частни интереси на националните интереси, защитавани от неговото ведомство и „държавата“: „напълно безотговорно пред цялата нация...държавата полага усилия да не ни изключат, а те настояват за точно обратното“²⁴. Изявленията му са с неприкрит патерналистичен и назидателен тон към жителите на Стария град. Той заявява, че Министерството на културата е „поискало от ЮНЕСКО една година отсрочка“, за да се разреши проблемът с незаконното строителство.

„Още когато я получихме, обещахме, че ще направим всичко възможно Несебър да остане в списъка на ЮНЕСКО. Който има много деца, да не излива незаконни плочи и да не строи незаконни етажи, а да купи на децата си жилища в новите райони, защото старият град храни целия Несебър“²⁵.

Медиите цитират и потърпевшите – собственици на петте къщи, чиито надстройки са разрушени (някои от тях го направили сами):

Категоричен съм, че няма да събарям. Имам разрешение за втория етаж, а третия го построих, защото видях, че всички около мен това правят“ (мъж, 51 годишен). „Цял живот сме събирали да си построим дом за децата си, не сме направили никакво престъпление. Никой не ни е обърнал внимание – нито на мен, нито на моите съграждани през всичките тези години. Правили сме опит да узаконим, но няма кой да ни помогне“²⁶.

Други заявяват, че санкциите трябва да са за всички нарушители: *“След като ще бъдем резерват на два етажа - да е за всички!”*. Репортерите се задоволяват да вметнат, че засегнатите „мърморят, че когато са строили, всички били незаконни, а накрая се оказало, че за собствениците на хотели и ресторанти имало вратички“. Т. Чобанов коментира, че „привидно законосъобразното узаконяване на сгради не е двоен стандарт, а корупция. И тази корупция води до незаконосъобразен, вреден резултат със законови способности“²⁷. На въпрос на репортер, дали корупцията е на местно или на национално ниво, той отговаря, че е на няколко нива и е въпрос на доказване, „но за нас е имало процеси, които са текли ва всички равнища“. Арх. Кандулкова пък посочва, че НИПК е сезирал общината и ДНСК за незаконно строителство, свързано с надстройки, пристройки и промени по фасадата всяка година, като само в края на 2009 - началото 2010 е имало 132 случая²⁸.

В кризисната ситуация кметът на Несебър се солидаризира с протестиращите: „Разбирам, има заповеди, но от човешка гледна точка подкрепям хората“, казва той и хвърля камъните в градината на НИПК: „несебърци са били размотавани през годините от НИПК“, „на едни хора е давала одобрение на строителните книжа, а на други – не“²⁹. Според него зимата не е моментът за събаряне на незаконните строежи. Кметът и общинският съвет искат „предоговаряне“ на събарянето на надстройките и обясняват, че „самите обитатели на

²⁴ http://btvnews.bg/article/84964936-Shte_izvadyat_li_Nesebar_ot_spisaka_na_YuNESKO.html, последно посещение 11.11.2013.

http://www.ekipnews.com/news/bulgaria/vytreshna_politika/vezhdi_rashidov_turistite_ne_hodqt_v_nesebyr_za_da_snimat_hladilnicite_na_kvartirite_koito_se_davat_pod_naem/92439/?page=14,

²⁵ <http://www.ekipnews.com/news/>, последно посещение 19.11.2013.

²⁶ <http://news.burgas24.bg/208024.html?poll=pollresults>, последно посещение 2.02.2014.

²⁷ http://dariknews.bg/view_article.php?article_id=624407, последно посещение 10.11.2013

²⁸ Ibid.

²⁹ <http://www.sobstvenik.com/?p=746>, последно посещение 10.11.2013

Стария град не носят единствената вина за стореното, въпреки че в момента именно те изпитват на гърба си липсата на държавност и стратегия в опазването на културно-историческото наследство в България по време на техния живот³⁰. Кметът коментира подписката за излизане от списъка на ЮНЕСКО като „неприятна емоционална реакция“ и подчертава, че градът трябва да остане в този престижен списък, защото „Юнеско е титла, име, уважение“³¹. През цялото време на кризата кметът на Несебър заема двусмислена позиция – от една страна се стреми да представи своята администрация пред държавните органи и експертите на ЮНЕСКО като отговорна и загрижена за статута на Стария град, а от друга прехвърля отговорността за допуснатите незаконни строежи и необходимите санкции на НИПК, за да не загуби гласовете на избирателите си (*той ни защитава, но от София много го натискат*).

Министърът на регионалното развитие Росен Плевнелиев заявява, че министерството ще спазва законите: „Този път няма да има отклонение. Крайно време е българите да разберат, че най-лесното строителство е законното“³². Министърът призовава общинския съвет да не подкрепя незаконното строителство, а да мисли за европейската перспектива, когато „регионите ще имат по-голяма роля от държавата.. когато един град като Несебър в момента излезе и каже – ние гласувахме решение да не спазим законите... как очакват да получат чуждестранни инвестиции“ (ibid.)

В разгара на кризата Т. Чобанов дава интервю, в което заявява позицията на Министерството на културата. Той подчертава, че проблемите на Несебър са два: „незаконното строителство и несъобразената рекламна и търговска дейност“. Според него един от основните фактори за това е:

„липсата на подробен устройствен план, което затруднява всякаква съгласувателна дейност и прилагането на законите за строителството на града. Друго, за което ние отдавна алармираме, е, че там трябва да се изработи план за управление. Ние сме поставили този въпрос пред местната общественост и за двадесет години никой не проведе среща с тях. Ние проведохме тази среща, обяснихме на хората как стоят нещата. Нашата позиция е много принципна, ние защитаваме световната културна ценност, отчитаме доколкото е възможно инвестиционните желания на хората, които живеят там и смятаме, че е редно да си понесат отговорността, включително и общината, която трябва да изработва необходимите устройствени документи, които касаят територията на Стария град“³³.

Тезата, че няма подробен устройствен план на Несебър и поради това всичко се прави с разрешения за изменения на действащия подробен устройствен план и това създава предпоставка за „лоши практики и двойни стандарти“, се споделя от всички заинтересовани страни в конфликта. Тя обаче не съответства напълно на действителността. Несебър не е съществувал „в последните двадесет години“ в правен вакуум. Градът има Подробен устройствен план, макар и той да е приет през далечната 1981 г., има действаща наредба №8 от 1986 г., която регламентира процедурите за строителството в Стария град; през 1991 г. е прието Постановление №174, което определя границите на резервата „Старинен

³⁰ http://dariknews.bg/view_article.php?article_id=619191, последно посещение 10.11.2013

³¹ <http://www.trud.bg/Article.asp?ArticleId=684623>, последно посещение 10.11.2013

³² <http://tv7.bg/134892.html>, последно посещение 10.11.2013.

³³ <http://www.focus-news.net/scandal/0000/00/00/3244/>, последно посещение 10.11.2013.

Несебър“ – световна културна ценност³⁴. В този смисъл тезата, че „няма план“ и затова се строи без контрол, е невярна, оправдава закононарушенията, а отговорните институции – Министерството на културата и общинската администрация - взаимно си прехвърлят вината за това.

В дните на кризата форумите се изпълват с коментари, че санкциите са само за обикновените хора, а големите нарушители са узаконили хотелите си и си правят бизнеса необезпокоявани³⁵. Местните хора, с които разговарях две години по-късно, смятат, че акцията за събаряне на незаконните строежи е била една грозна, безсмислена, демонстративна акция, без особени последици („Управляващите нямаха нито един спечелен глас и то си беше наказателна акция... цялата жандармерия... демонстрация на сила“) и проява на институционализирана несправедливост.

ПК си затварят очите, взимат си парите и не ги интересува за Несебър. Не ги интересува! Защо допуснаха! – ей сега искат да събарят на хората къщите. Ей тука тази редица – вдигнаха си един етаж, защото децата им пораснаха и имат нужда, двама сина, внуци. Разрешиха им негласно... не ги спират като строят, и после ги узаконяват. Но сега на тези не са узаконили и сега искат да им ги събарят.

Направиха хората по една стаичка горе и им ги забраниха. Не разрешават да се вдигне по-високо. За едни може, за други не може... за някои може с план, другите – нямат план.

В края на ноември - началото на декември 2010 г. Несебър е посетен от експерти на ИКОМОС/ЮНЕСКО. На пресконференция, дадена след визитата им, те са категорични, че никога не е стоял въпросът за изваждане на Несебър от списъка на световното наследство и – за разлика от говорителя на изпълнителната власт – заместник-министърът на културата, подчертават ролята на местните хора за запазване на автентичността на града³⁶. Т. Чобанов от своя страна акцентира върху решимостта на българската държава да опази културното

³⁴ Постановлението се състои от два члена. Чл.1. Определя граници на Националния археологически и архитектурно-градоустройствен резерват „Старинен Несебър“ – световна културна ценност и на охранителната му зона съгласно приложение.; 2. Проучването, опазването и развитието на резервата „Старинен Несебър“, включен в списъка на световното културно наследство, се извършват в съответствие с Конвенцията за защита на световното културно и риродно наследство. В Приложение към чл. 1 се казва, че резерватът обхваща цялата полуостровна част на провлака, включително възвърнатите територии на северния бряг, с обща площ 27, 7 ха.

³⁵ „Вярно е ,че това което събарят в момента, са твърде незначителни постройки на фона на незаконните палати. Но все пак трябва да се започне от някъде. На всички е ясно,че колкото по- голямо нарушение си направил, толкова по-необезпокояван си от закона. Точно,защото ние, българите, си мислим,че законите се отнасят за всички останалите, но не и лично за нас - в смисъл на мен едно дребно нарушение може да ми бъде простено и да mine безнаказано - сме на тоя хал. Когато обикновените хора се научат да спазват всички ограничения и забрани, тогава ще проявяват и непоносимост към проявите на върхушката.Тогава. Абе нали ги гледах какво бутат бе, два дюкяна. Бутнаха на рибарите колибите, там два дюкяна и вече спазили закона, виждаш ли. А наоколо си стърчат хотели-палати наред с пясъка. На някои от по-специалните им собственици същите тия парцали даже им помогнаха да си ги узаконят“. – коментар във форум на сайта Vesti.bg. <http://www.vesti.bg/novini/zhiva-veriga-pazi-nezakonni-kyshti-v-nesebyr-3404171>, последно посещение 11.11.2013.

³⁶ Международната харта на ИКОМОС за опазването на историческите градове посочва, че „за успешното реализиране на програмата по опазването са крайно необходими участието и намесата на местното население и те трябва да бъдат насърчавани. Опазването на историческите градове и градски зони засяга на първо място местното население.“ <http://www.icomos.org/en/what-we-do/focus/more-themes/historic-urban-landscape>, последно посещение 11.11.2013.

наследство: "Българската държава ще докаже, че може да пази световното културно наследство - свое, но и на света"³⁷.

Акцията за разрушаване на незаконните надстройки не разрешава проблема с незаконното строителство в Несебър. Тя е по-скоро предупреждение за останалите над сто собственици на неузаконени строежи, че проблемът е поставен на дневен ред и е знак, адресиран към представителите на ЮНЕСКО, че българската държава има твърдо намерение да се справи с проблема за незаконните строежи. По време на посещението на експертите на ЮНЕСКО е проведена среща с гражданите на Несебър, на която присъстват и заместник-министър Чобанов, арх. Кандулкова, директор на НИОНКН, и представител на РДСК. Представителите на българската държава и общината заявяват, че провеждането на тази първа среща от подобен характер е голям напредък в отношенията между „община, държава и общество“, че е „историческо събитие“ и повтарят своите тези: Несебър задължително трябва да запази своята автентичност³⁸, неговото голямо богатство е културно-историческото му наследство и статутът му на световно наследство.

Т. Чобанов лансира две идеи за компенсирание на гражданите на Стария град: като се постави вход за всеки турист и събраните средства общината дава за реставрация на къщите³⁹ и втората – оповестена вече чрез медиите, че ще се финансира местна сувенирна индустрия, за да се „създадат работни места и се произвеждат автентични и уникални сувенири“, които ще се продават вместо китайските⁴⁰. Експертите на ЮНЕСКО подчертават, че мониторинговата им мисия цели да се намери най-доброто решение за преоткриване на първоначалната роля на града, световно културно наследство, и изтъкват необходимостта от сътрудничество на всички заинтересовани страни: „Проблемите могат да се решат само в тясно сътрудничество и единодействие на държавата, местните власти и гражданите на Несебър“, „най-важно е самите хора в Несебър да бъдат убедени в правилността на мерките, които взимат държавата и общината“⁴¹.

През пролетта на 2011, година на местни и президентски избори, се провеждат отново срещи на заместник-министъра на културата Т. Чобанов, директорката на НИОНКН, представители на Върховна касационна прокуратура, МВР и областния управител на Бургас с гражданите на Несебър. Представителите на държавната власт съобщават на аудиторията и на медиите „новите“ приоритети в областта на културното наследство: „отсега нататък българската държава в лицето на отговорните институции е твърдо решена да въведе най-добрите съществуващи практики в тази област“⁴².

Кметът от своя страна благодари за загрижеността на държавата и изразява задоволство, че „за пръв път от двадесет години насам отново се мисли и работи отговорно

³⁷ <http://dnes.dir.bg/news/unesko-konfliktite-staria-nesebar-7527145>, последно посещение 11.11.2013.

³⁸ За понятието „автентичност“ в контекста на туризма и културното наследство вж. Янева 2010: 77-95.

³⁹ Тази идея, която е в посока на музеализирането на града, се посреща с неодобрение от жителите му: „И безумната идея да се сложи вход на града. Безумно! Така беше навремето в Боженци и то замря“ (мъж, 51 годишен).

⁴⁰ Информацията за тази инициатива е широко огласена в медиите в края на 2009 г. От публикациите става ясно само, че се предвижда в Несебър да бъде реализиран подобен проект, финансиран от европейска програма. Три години по-късно на терена не открих следа от никакъв резултат. Търговците в сувенирните магазини предлагат онова, което продават от години: изделия на няколко български майстори на керамика, дърво и стъкло и изобилие от по-евтината китайска продукция.

⁴¹ <http://www.mediapool.bg/stariyat-nesebar-mozhe-da-vleze-v-spisaka-na-yunesko-na-zastrashenite-obekti-news173258.html>, последно посещение 11.11.2013.

⁴² „Въвеждат световни стандарти за управление на Старинния Несебър“, гласи новината, разпространена от медиите http://econ.bg/97977_at.1.html, последно посещение 11.11.2013.

за наследството на Несебър“ (ibid.). Той изтъква, че „липсата на заинтересованост, контрол и помощ от страна на държавата” (визирайки НИПК) са довели до „лошото състояние на Стария град и хаоса в него, което го изправи пред реалната опасност да отпадне от списъците на най-ценните градове на планетата на ЮНЕСКО“. Кметът съобщава, че църквите в Стария град няма вече да се използват за картинни галерии, а „ще се върнат към изконната си функция да бъдат храмове, което ще даде възможност за развитието на религиозен и сватбен туризъм“ (ibid.).

През лятото същата година градът е посетен от премиера Борисов. В характерния за него стил, той персонализира проблема и посочва решението: „Сергиите с гащи и всякаква друга кинкалория трябва да се махнат от Стария Несебър“⁴³. В медиите се появяват съобщения, че жители на Стария град са го потърсили лично, за да им помогне да решат проблемите на града. Коментарите във форумите под тази новина са изпълнени с възмущение, че новопостроените хотели извън стандартите са узаконени, а къщите – не; сипят се обвинения в корупция срещу общината и НИПК, и най-често се повтаря думата „мутри“⁴⁴. След срещата с премиера е лансирана идеята Старият град да се отдели като община или като квартал на Несебър. По-късно ставая ясно, че тази идея не може да се осъществи и е изоставена. Остава впечатлението, че в предизборните месеци и премиерът, и готвещият се за втори мандат кмет на Несебър говорят оптимистично и с решимост как ще разрешат проблемите на Стария град⁴⁵.

В предизборния период премиерът Борисов и кметът Димитров съобщават и за постигнатото съгласие да се възложи задание на работна група за изработване на план за опазване и управление на Стария град. Борисов дори наредил заданието да се изпълни в съкратени срокове. Материалите за действията и намеренията на политиците целят да им донесат популярност сред жителите на града и обществеността, която следи развитието на „случая Несебър“.

Всъщност изработването на План за опазване и управление на Стария град Несебър се препоръчва в решението на Световния комитет за наследството (The World Heritage Committee), който нарежда мониторингова мисия за Несебър на своята 34-та сесия в Бразилия 2010. Той приема заключението на налюдателите на ИКОМОС, че ценността е застрашена поради развитието на града и липсата на план за опазване и управление на ценността. Препоръчва се също така до 1 февруари 2011 българската държава да изпрати доклад за напредъка в опазването на ценността, включително документи и информация за изпълнението на препоръчаните мерки⁴⁶. На 35-тата сесия на Световния комитет за наследството (2011) се констатира, че ценността се намира под натиска на развитието на града, липсва план за развитието му, както и подробен устройствен план и план за

⁴³ „Бойко ще пъди търговците от Несебър“, „Махат гащите от Стария Несебър“, са някои от заглавията във вестниците <http://paper.standartnews.com/bg/article.php?article=372897>, последно посещение 11.11.2013.

⁴⁴ „Мутрите си имат вече от години държава“, анонимен, 22.07.11, <http://www.monitor.bg/article?id=299046>, последно посещение 11.11.2013

⁴⁵ „Правителството и Община Несебър продължават да действат в пълен синхрон, за да установят правила, които да сложат край на хаоса в древния град и да върнат славата му на една от най-търсените туристически дестинации в света“. В новината за кандидатурата на кмета се споменава и „световното наследство“: „Несебър ще се управлява по световни стандарти. Николай Димитров обяви кандидатурата си за предстоящите избори“, <http://radiomilena.com/news/-13819/>; <http://nessebar-news.com/>, последно посещение 11.11.2013

⁴⁶ <http://whc.unesco.org/en/soc/573>, последно посещение 11.11.2013.

консервацията на паметниците и археологическите обекти. Прието е следващо решение за Старинния Несебър:

- Незабавно да се установи регулация на туристическите дейности, подвижните съоръжения и елементите на градската инфраструктура, рекламната дейност и откритата търговска дейност.
- Да се разработят и изпълнят всички инициативи за политики и законодателство, което е планирано от страната, включително изработване и прилагане на план за опазване и управление, градоустройствен план и генерален план за опазване на паметниците и археологическите обекти.
- Да гарантира, че развитието на туризма ще се подчинява на цялостния план за опазване на ценността и че ще се определят контролни механизми за буферната зона, за да няма негативен ефект върху изключителната универсална ценност
- Да се премахнат или разрушат всички незаконни и неподходящи структури в рамките на ценността или в буферната зона (ibid.)

Приканва се държавата да покани съвместна мониторингова мисия на Световния комитет за наследството и ИКОМОС, която да даде доклад преди 37-та сесия през 2013 г. Приканва се също така българската държава да изпрати свой доклад за напредъка до 1 февруари 2013 г. На 37-та сесия на СКН (World Heritage Committee) през 2013 г. е направено заключение, че задачата за изработване на общ план за управление на ценността е изпълнена, но тя все още е под натиска на развитието на града, липсва общ градоустройствен план, план за консервация на паметниците и археологическите обекти и не са премахнати незаконните конструкции.

В хода на кризата се създават гражданските организации „Граждани за Несебър“ и „Месембрия Понтика“ които се включват в диалога на жителите на Стария град с представителите на институциите. Чрез гражданските организации и индивидуално – на организираните впоследствие срещи по повод обсъждането на плана за опазване и управление, жителите на Стария град се опитват да договорят с властите бъдещите условия и режим на стопанисване и използване на наследството в техния град. Мотото, което изразява позицията на местните жители, е: „Несебър вечен, но и жив“. Тази формулировка изразява много добре напрежението между двата модуса, в които съществува градът, признат за световно културно наследство.

Модусът на „вечността“, който местните изразяват с думите „паметник“ и „град-музей“, а експертите от НИПК и ЮНЕСКО – с „наследство“, „ценност“ и задължителната за тях „автентичност и цялостност“ (authenticity and integrity) - се удържа трудно в един жив град. В посока към възстановяване на автентичността на Старинния Несебър са разпоредбите на общината (изработени от специалисти от УАСГ в резултат на възложена пръчка) за отстраняване на рекламните табели, светещите реклами и чадъри, които нарушават автентичната атмосфера, целостта и възприемането на паметниците. И докато тази мярка, макар че струва нови разходи на хотелиери, ресторантьори и търговци, се възприема с разбиране, разпоредбите за отстраняване на климатиците, сателитните антени, слънчеви панели, алуминиева или пластмасова дограма биват окачествявани от всички жители на града като „безумие“ и „връщане 150 години назад“.

Значи не можеш да имаш климатик, нито слънчеви панели, нито нищо не можеш да имаш. Но да не забравяме, че това е един жив град – тук живеят хора! Кой развива бизнес, кой има магазинче, кой има хотелче, кой си е пригледил нещо там да си

продава. И искат като се приберат, да си починат, да си пусне климатика да се разхлади, иска да си прави икономия и да си сложи слънчеви панели, иска да си цъкне телевизора и да си гледа качествена сателитна телевизия, а не кабел, дето прекъсва. И в един момент се оказва, че не може. Това е парадокс. Значи аз си живея тук, плащам си данъците. Сигурно плащам повече от нормалните хора данъци и в един момент нямам никакви облаги. Само задължения. Едно голямо перо задължения и облаги никакви! (мъж, 48 годишен).

Георги Шишманидов, строителен инженер и граждански активист, признава, че с незаконното строителство се е загубил духа на града, но подчертава, че не само през последните 20 години са се възстановявали къщи в стария град без да се следва някаква обща концепция.

Фактът, че Старият Несебър е жив град, че настоящето съ-жителства с пластове от предишни култури и епохи, го прави световна културна ценност и привлича туристическия поток. Всички дейности в града – от рекламата чрез паметниците му до рекламните табели по улиците, са подчинени на този стремеж – да се привлекат туристите, да се отговори на нуждите и очакванията им за добри туристически услуги. Същевременно трансформацията на града в популярна туристическа дестинация представлява реална заплаха за основния ресурс, върху който се изгражда идентичността му – неговото културно наследство и природна среда: факт, който е отбелязан от специалистите още в средата на осемдесетте години на XX век, когато все още не се е задал консумативният бум на постсоциализма.

Наистина, туризмът е мотив за опазване на наследството и източник на ресурси за поддържането му, но същевременно, когато не се управлява подходящо, може да разруши наследството, бидейки фактор в посока към глобализиране, създаване на универсални удобства и унифициране на туристическия продукт. В този смисъл запазването на автентичността на наследството на града е в конфликт с непосредствения бизнес интерес и частната собственост на жителите му. Статутът на града като световно културно наследство и туристическата индустрия са свързани и това се осъзнава от всички местни хора, с които разговарях:

Какво ще правим без туристи! Няма риболов, няма фабрики както едно време... нещо производство... няма нищо освен бизнеса... всеки да си отвори нещо, една сергийка (жена, 60 годишна).

Всички те по някакъв начин печелят от туристите, но се отнасят нееднозначно към необходимостта да се съобразяват с режима на наследството. Според едни статутът на града влияе негативно на бизнеса:

Нека да е паметник на културата, но трябва да ядем, така не може! Само негативи, привилегии нямаме никакви от това, че сме в Стария град (жена, 48 годишна).

Други, обратно, виждат по-добро бъдеще на бизнеса си, само ако търговците в града се съобразят с ограниченията и градът възстанови облика си. Те са съгласни да понасят неудобствата да паркират далеч от домовете си, да плащат за паркинг, да не строят, но „правилата да се отнасят за всички“.

През летния сезон Несебър се превръща в търговски център. Търговци наемат помещения за магазини и продават различни стоки – сувенири, играчки, дрехи и всякакви

изделия от категорията „подаръци“ по улиците на града. Общината също отдава площи под наем и печели от уличната търговия. Много от местните отдават стаи под наем за гурбетчиите – продавачи и работници в ресторантите и хотелите на Стария град.

Местните хора не са единни в отношението си към наследството и туристите. Жителите на Несебър имат различен поминък и интереси: рибари, хотелиери, собственици на стари къщи, които не развиват търговска дейност, защото са отдали магазините си под наем и други, които са превърнали приземните етажи на домовете си и дворовете в кафенета и ресторанти. Очертават се също така различия в отношението към правилата, ограничаващи експлоатирането на градската среда, между местните, които живеят постоянно в града, от една страна, и временните наематели на магазините им, от друга. Последните са заинтересувани да реализират бърза и максимална печалба през летния сезон и залагат на агресивна реклама без да се съобразяват с ограниченията на статута на града и къщите. Много от моите събеседници споделиха, че Старият град е привлекателен ресурс за пришълците, които реализират печалбите си за тяхна сметка.

Всички го използват. Лятото става лудница, хората идват тук, използват ни. Зимата сме си самички. Само негативи! Трудно е да се живее в такъв град. Идват от страната... работят, ползват облагите ни и си отиват... ние си оставаме.

Макар да бяха подкрепени по време на протестите, жителите на Стария град се чувстват неравнопоставени със съгражданите им от Новия град, които „ползват всички привилегии на стария, но строят и развиват бизнеса си без ограничения“.

Хората от новия град са по-облагодетелствани, ползват привилегиите на стария, а негативите са само за нас. Ето тука – паркинги, бариери, активират пропуските напролет...неудобно е.

Данъци сигурно плащам много повече от нормалните хора, и в един момент, нямам никакви облаги. Само задължения. Едно голямо перо задължения и никакви облаги.

В думите им се долавяше чувство на гордост от факта, че са местни, „кореняци“, „несебърлии“ и едновременно с това всички споделяха с горчивина усещането, че техният град, градът на родителите им, не им принадлежи⁴⁷.

Заклучение

През 2013 г. празникът на град Несебър, който се отбелязва на Голяма Богородица (15 август, Успение Богородично), премина под надслов „Сподели Несебър - Град световно културно наследство“ и чества тридесет годишнината от вписването на Старинния Несебър в листата на ЮНЕСКО като световна културна ценност. В рекламните материали, разпространени от общината, и публикациите в медиите обаче се говори за „приемането на Несебър в ЮНЕСКО“, „Градът на ЮНЕСКО“, „Световният град и туристическа столица на България“⁴⁸. Остава впечатлението, че „Старинният град Несебър“ е заменен от „Несебър“

⁴⁷ Проблемът за отношението на местните жители към туристите и промяната на всекидневната им култура по време на активния сезон ще бъде разгледан в друг текст. За конфликтното им съжителство вж. Voissevain 1996. Благодаря на Милена Бенюска-Събкова, която ми напомни за тази интересна и много полезна книга.

⁴⁸<http://www.nessebarmedia.com>; <https://m.facebook.com/ShareNessebar>; <https://www.bnr.bg/post/100070273/nesebyr-otbelyazva-godishnina-ot-vkluchvaneto-si-v-svetovnoto-kulturno-nasledstvo>, последно посетени на 11.11.2013.

– неточност, която вероятно може да се оправдае с рекламния характер на материалите, но която, според мен, е много показателна за посоката на промените, които преживява Старият град след придобития от него статут на световно културно наследство. Символният капитал на световното културно наследство („град на ЮНЕСКО“) се пренася и усвоява от целия град, за който ЮНЕСКО и туризмът стават доминанти в самопредставянето му, а „съхраняването и опазването на Стария град като културна ценност“ е част от друг, неспразничен дискурс.

Половинвековното съществуване на Стария град на Несебър като национално културно наследство и тридесетилетното – като световно културно наследство предоставят възможност за изследване на режимите на управление на културното наследство в два различни политически и икономически контекста. Натискът на туристическата индустрия върху ценността, проявил негативните си влияния още в годините на социализма, става неударим след 1989 г. в условията на либерализиран пазар на земята, икономически интереси на частни инвеститори и възприетите като част от „нормалния“ пазарен ред корупционни практики на институциите, които трябва да опазват наследството – общинската администрация и централните държавни институции. Нов момент в договарянето на режима на управление на наследството е активизирането на гражданското общество в Несебър, което потърси подкрепата на ЮНЕСКО, за да защити своя град в поредния (и последен засега) епизод от конфликта, избухнал по повод използването на ресурсите на Стария град⁴⁹. По-общият проблем – за конфликтното съ-съществуване на наследството с туристическата индустрия до този момент също не е разрешен, но културата на обитаване на града-световно културно наследство се променя, гражданите на Стария град осъзнават и се борят за това „правилата да се спазват от всички“.

Литература:

Даскалов, Румен 2002: Как се мисли Българското Възраждане. София: Лик.

Дечев, Стефан 2010: В търсене на Българското: мрежи на националната интимност (XIX-XXI век). Стефан Дечев (съст.). София: Институт за изследване на изкуствата.

Иванчев, Иван 1957: Несебър и неговите къщи. София: Наука и изкуство.

Кандулкова, Йорданка 2012: Държавата и паметниците на културата – В: Култура, бр.4 (2666), 03 февруари 2012 http://www.kultura.bg/bg/print_article/view/19301, последно посещение 2.02. 2014.

Лулева, Ана 2006: Общности и граници по Южното българско Черноморие. – Българска етнология, 2, 45-55.

Лоуентал, Дейвид 2002: Миналото е чужда страна. София: Критика и Хуманизъм.

Маринов, Чавдар 2010: Чия е тази къща? Измислянето на българската възрожденска архитектура. – В: Стефан Дечев (съст.) В търсене на Българското: мрежи на националната интимност (XIX-XXI век). София: Институт за изследване на изкуствата, 325-405.

Янева, Станка 2010. Туристическо изкуство (художествени занаяти) и автентичност. – Българска етнология, 1-2, 77-95.

⁴⁹ http://www.dnevnik.bg/bulgaria/2013/02/07/1998636_v_nesebur_se_vdigat_na_bunt_sreshtu_koncesiia_na/, последно посещение 11.11.2013

- Adams**, Kathleen M. 2005: Public Interest Anthropology in Heritage Sites: Writing Culture and Righting Wrongs, - International Journal of Heritage Studies, 11, 5, December, 433-439.
- Bendix**, Regina F. 2007: Prädikat „Heritage“. Wertschoepfungen aud kulturellen Ressourcen. Berlin: LitVerlag.
- Bendix**, Regina F., Aditya **Eggert** & Arnika **Peselmann** (ed.) 2012: Heritage Regimes and the State. Goettingen Studies in Cultural Property, Vol. 6. Goettingen: Universität Goettingen.
- Boissevain**, Jeremy 1996: Coping with Tourists: European Reactions to Mass Tourism. Providence, RI.: Berghahn Books.
- Brumann**, Christoph 2012: Multilateral Ethnography: Entering the World Heritage Arena. Max Plank Institute for Social Anthropology Working Paper, 136, Halle/Saale.
- De Cesari**, Chiara 2012: Thinking through Heritage Regime. – In: Bendix, Regina, Aditya Eggert, Arnika Peselmann (ed.) 2012. Heritage Regimes and the State. Goettingen Studies in Cultural Property, Vol. 6, 399-413. Universität Goettingen.
- Dragostinova**, Theodora 2011: Between Two Motherlands. Nationality and Emigration among the Greeks of Bulgaria, 1900-1949. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Gillis**, John R. 1994: Commemorations. The Politics of National Identity. New Jersey: Princeton University Press.
- Graham**, Brian, Peter J. **Howard** 2008: The Ashgate Research Companion to Heritage and Identity. Burlington: Ashgate Publ. Company.
- Herzfeld**, Michael 1991: A Place in History: social and monumental time in a Cretan town. Princeton, NY: Princeton University Press.
- Herzfeld**, Michael 2009a: Evicted from Eternity. The Restructuring of Modern Rome. Chicago: University of Chicago Press.
- Herzfeld**, Michael 2009b: Rhytm, Tempo, and Historical Time: Experiencing Temporality in the Neoliberal Age. – Public Archeology: Archeological Ethnographies, Vol. 8, № 2-3, 108-123
- Kirshenblatt-Gimblett**, Barbara 1998: Destination Culture: Tourism, Museums, and Heritage. London: University of California Press.
- Luleva**, Ana 2006: Intercultural Gender Relations: The Bulgarian-Greek Case. – In: Byron, Reginald, Ullrich Kockel (Eds.) Negotiating Culture. Moving, Mixing and Memory in Contemporary Europe. Berlin: Lit Verlag, 87-108.
- Porter**, Benjamin W. & Noel B. **Salazar** 2005: Heritage Tourism, Conflict, and the Public Interest: An Introduction. – In: International Journal of Heritage Studies, Vol. 11, 5, December, 361-37

Доц. д-р Ана Лулева

Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей, БАН

София 1000

Ул. „Московска“ 6А

Е-адрес: analuleva@gmail.com